

UDK:811.523

Xurshida MAMATKULOVA,

Central Asian Medical University Tillar kafedrası o'qituvchisi

E-mail:mamatkulovaxurshida@gmail.ru

Andijon davlat chet tillar instituti dotsenti M.Ishanjanova taqrizi asosida

STRUCTURAL AND GRAMMATICAL FEATURES OF PHRASEOLOGICAL UNITS WITH NOUN-ANTONYMS IN ENGLISH AND UZBEK LANGUAGES

Annotation

This article examines the structural and grammatical features of phraseological units containing noun-antonyms in English and Uzbek. The study highlights the role of noun components as semantic cores and analyzes how meaning is shaped through antonymic opposition. Examples from both languages are provided to illustrate their common features as well as their national and cultural specificities.

Key words: Phraseological unit, antonym, noun-antonym, structural-grammatical features, English language, Uzbek language.

СТРУКТУРНО-ГРАММАТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ ФРАЗЕОЛОГИЧЕСКИХ ЕДИНИЦ С СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫМИ-АНТОНИМАМИ В АНГЛИЙСКОМ И УЗБЕКСКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация

В статье рассматриваются структурно-грамматические особенности фразеологических единиц с участием существительных-антонимов в английском и узбекском языках. Анализируется роль существительных как семантического ядра и механизм создания смысла через антонимическое противопоставление. Примеры из обоих языков показывают как общие, так и национально-культурные особенности.

Ключевые слова: фразеологическая единица, антоним, существительное-антоним, структурно-грамматические особенности, английский язык, узбекский язык.

INGLIZ VA O'ZBEK TILLARIDA OT-ANTONIMLAR ISHTIROKIDAGI FRAZELOGIK BIRLIKLARNING STRUKTUR-GRAMMATIK XUSUSIYATLARI

Annotatsiya

Ushbu maqolada ingliz va o'zbek tillarida ot-antonimlar ishtirokidagi frazeologik birliklarning struktur-grammatik xususiyatlari tahlil qilinadi. Tadqiqotda frazeologik birliklarning semantik yadrosini tashkil etuvchi ot komponentlari va ularning antonimik qarama-qarshilik orqali mazmun yaratish mexanizmi o'rganilgan. Ingliz va o'zbek tillaridan olingan misollar asosida umumiylik va milliy-madaniy xususiyatlar ochib berilgan.

Kalit so'zlar: Frazeologik birlik, antonim, ot-antonim, struktur-grammatik xususiyat, ingliz tili, o'zbek tili.

Kirish. Frazeologik birliklar tilning emotsional-ekspressiv boyligini oshiruvchi va nutqni obrazli qiluvchi muhim vositalardan biridir. Ayniqsa antonimik munosabatlarga asoslangan frazeologik birliklar til tizimida semantik kuchaytirish, stilistik kontrast yaratish hamda xalq dunyoqarashini ifodalashda katta ahamiyat kasb etadi. O'zbek va ingliz tillaridagi frazeologik birliklar tarkibida ot-antonimlar keng qo'llanadi va ular mazmun jihatdan xalq tafakkurining o'ziga xos jihatlarini aks ettiradi.

Sh. Rahmatullayev o'zining "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" (1992) asarida frazeologik antonimlarni xalq tafakkurining qadimiy qatlamini ifodalovchi barqaror birliklar sifatida talqin qiladi. V.V.Vinogradov esa frazeologik antonimlarni tilning obrazlilik va estetik imkoniyatlarini kuchaytiruvchi vosita sifatida ko'radi. A.V.Kunin o'z tadqiqotlarida frazeologizmlarni xalqning madaniy va ijtimoiy hayotidan oziqlanadigan dinamik birliklar deb baholaydi. Ingliz tilshunosi R. Carter esa frazeologik birliklarning antonimik munosabatlarga kirishi ularning nutqiy konnotatsiyasini yanada kengaytirishini ta'kidlaydi.

Metodlar. Ushbu tadqiqotda bir nechta ilmiy yondashuv va tahlil usullari qo'llanildi. Avvalo, qiyosiy-tahliliy metod asosida ingliz va o'zbek tillaridagi ot-antonimlar ishtirokidagi frazeologik birliklar o'zaro

solishtirildi, ularning umumiy va farqli tomonlari belgilandi. Shu jarayonda har ikkala til materiallari parallel tarzda ko'rib chiqildi.

Shuningdek, semantik tahlil usuli qo'llanib, ot-antonimlar ishtirokidagi frazeologizmlarning ma'no qatlamlari, ularning emotsional-ekspressiv qiymati va nutqiy vazifasi yoritildi. Mazkur yondashuv frazeologik birliklarda antonimik qarama-qarshilikning ma'no kuchaytirishdagi rolini ko'rsatishga yordam berdi.

Struktur-grammatik tahlil yordamida esa frazeologik birliklarning tuzilishi, grammatik shakllanishi hamda ularning nutqiy qo'llanish mexanizmlari o'rganildi. Bunda so'z tartibi, grammatik shakllar va sintaktik imkoniyatlarning o'xshash va farqli jihatlarini aniqlab berildi. Manba sifatida Sh. Rahmatullayevning "O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati" (1992), V.V.Vinogradovning frazeologiya haqidagi ilmiy ishlari, A.V.Kuninning frazeologik lug'ati va nazariyalari hamda ingliz tilidagi qator frazeologik izohli lug'atlar tahlil uchun asos bo'ldi. Ingliz va o'zbek tillaridan olingan bir qator ot-antonim ishtirokidagi frazeologik birliklar semantik va struktur jihatdan solishtirilib, ilmiy xulosalar chiqarildi.

Natijalar. Tahlil jarayonida ot-antonimlar ishtirokidagi frazeologik birliklarning ingliz va o'zbek tillarida bir qator muhim xususiyatlari aniqlandi:

Ot-antonimlar semantik yadroni tashkil etadi.

Frazeologik birliklarda ot komponenti asosiy semantik yukni o'z zimmasiga oladi. Masalan, o'zbek tilida do'st – dushman, ingliz tilida friends and enemies kabi birliklar qarama-qarshi mazmun orqali nutqqa kuchli emotsional ta'sir beradi. Bu turdagi birliklar nafaqat semantik kontrast yaratadi, balki xalq tafakkurining qadimiy qatlamlarini ham ifodalaydi.

Frazeologik birliklar parallel tuzilmalarda qo'llanadi.

Tadqiqot shuni ko'rsatdiki, antonimik birliklar ko'pincha parallel sintaktik shakllarda keladi. Masalan, o'zbek tilida tog'ni tolqon qiladigan – yuragi po'k (jasur – qo'rqqoq), ingliz tilida esa lion-hearted – chicken-hearted kabi birliklar mavjud. Bu parallelizm nafaqat grammatik uyg'unlikni, balki stilistik kontrastni ham kuchaytiradi.

Elliptik shakllarning mavjudligi.

Frazeologik birliklarning ixcham shaklda qo'llanishi ham kuzatildi. Masalan, o'zbek tilida odam odamga do'st, odam odamga dushman, ingliz tilida esa one man's friend is another man's foe kabi birliklar fikrni ixcham, ammo ta'sirchan ifodalashga xizmat qiladi. Elliptik tuzilmalar nutqni lo'nda, obrazli va emotsional qiladi.

Stilistik va estetik vazifa.

Ot-antonimlar ishtirokidagi frazeologik birliklar ikki tilda ham nutqiy obrazlilikni kuchaytiradi, kontrastli ma'no yaratadi va badiiy joziba beradi. Masalan, zehni o'tkir – zehni to'mtoq (aql-idrokli – aqlsiz) yoki ingliz tilidagi wise man – foolish man qarama-qarshiliklari nutqning emotsional kuchini orttiradi. Ular nafaqat til birliklari sifatida, balki xalq tafakkurining, ijtimoiy tajribaning badiiy ifodasi sifatida ham muhimdir.

Qiyosiy tahlilda aniqlangan farqlar.

O'zbek tilidagi frazeologik antonimlar ko'proq milliy urf-odatlar, ijtimoiy munosabatlar va qadriyatlar bilan bog'liq bo'lsa, ingliz tilida hayvonot olamiga oid metaforik antonimlar keng qo'llanadi (lion – sheep, eagle – worm va boshqalar). Bu holat ikki xalqning madaniy-estetik qarashlari va tafakkur uslubidagi farqlarni ko'rsatadi.

Muhokama. Ingliz va o'zbek tillaridagi ot-antonimlar ishtirokidagi frazeologik birliklar qiyosiy tahlil shuni ko'rsatadiki, ular bir qator umumiyliklarga ega bo'lishi bilan birga, ayrim jihatlarida sezilarli farqlarni ham namoyon etadi. Avvalo, har ikki til tizimida frazeologik antonimlar xalq tafakkurining mahsuli sifatida shakllangan bo'lib, milliy qadriyatlar, hayot tarzi, estetik qarashlar va urf-odatlar bilan chambarchas bog'langan. Ular nutqqa badiiy rang-baranglik, emotsional ta'sirchanlik va obrazlilik kiritib, tilning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi. Shu sababli, frazeologik antonimlar nafaqat lingvistik vosita, balki ma'naviy-madaniy ko'zgudir.

Biroq umumiyliklar qatorida farqlar ham mavjud. O'zbek tilidagi frazeologik antonimlarda ijtimoiy munosabatlar, qarindoshlik aloqalari, urf-odatlar va tarixiy an'analar bilan bog'liq birliklar ko'proq uchraydi. Masalan, do'st – dushman, ota – bola, aka – uka kabi juftliklar xalqning ijtimoiy hayotini, qadriyatlarini va ma'naviy merosini aks ettiradi. Ingliz tilida esa frazeologik antonimlar ko'pincha

metaforik asosda shakllanadi hamda zoologik obrazlarga tayanadi. Masalan, lion-hearted – chicken-hearted, eagle – worm kabi birliklar xalqning tabiat va hayvonot olamiga bo'lgan munosabatidan kelib chiqadi. Bu tafovut, o'z navbatida, ikki xalqning hayot tarzi, dunyoqarashi va milliy obrazlar sistemasidagi farqlarni yorqin ko'rsatib beradi.

Mazkur masala bo'yicha turli tilshunoslar ham qimmatli fikrlar bildirgan. Masalan, V.V. Vinogradov frazeologizmlarda antonimik munosabatlarning mavjudligini tilning estetik kuchini ochib beruvchi omil sifatida baholaydi. Sh. Rahmatullayev esa frazeologik antonimlarni xalq ongining emotsional qatlamini ifodalovchi, barqaror va qadimiy birliklar sifatida ta'riflaydi. A.V. Kunin frazeologik birliklarni xalq madaniyatining ramziy ko'zgusi deb hisoblab, ularning antonimik xususiyatlarini tilning ijodiy kuchi bilan bog'laydi. Bu qarashlar tilshunoslik nazariyasida frazeologik antonimlarning o'rni va ahamiyatini chuqurroq anglashga yordam beradi.

Shunday qilib, ingliz va o'zbek tillaridagi ot-antonimlarga asoslangan frazeologik birliklar bir tomondan umumiyliklar, ikkinchi tomondan milliy o'ziga xosliklarni o'zida mujassam etadi. Ularning qiyosiy tadqiqi nafaqat tilshunoslik, balki madaniyatshunoslik va tarjimashunoslik uchun ham katta ilmiy-amaliy ahamiyat kasb etadi. Chunki bunday birliklar tilning obrazlilik va ifodaviy imkoniyatlarini ochib berish barobarida, xalqlarning tarixiy-madaniy merosi, dunyoqarashi va milliy tafakkur tarzi haqida qimmatli ma'lumot beradi.

Xulosa va takliflar. Yuqoridagi tahlillar asosida shuni ta'kidlash mumkinki, ingliz va o'zbek tillaridagi ot-antonimlar ishtirokidagi frazeologik birliklarni yanada keng qamrovda o'rganish maqsadga muvofiqdir. Chunki ular nafaqat til tizimining badiiy va emotsional qatlamini ochib beradi, balki xalqning madaniy xotirasi, milliy tafakkuri va estetik qarashlarini ham yoritadi. Shu bois, kelgusida mazkur masalani lingvokulturologik va psixolingvistik yondashuvlar asosida kengaytirib tadqiq etish dolzarb hisoblanadi.

Bundan tashqari, frazeologik antonimlarni tarjimashunoslik nuqtai nazaridan ham alohida o'rganish zarur, chunki ular milliy obrazlarni to'g'ri ifodalash va ularni boshqa tilga adekvat tarzda o'tkazishda muhim vosita bo'lib xizmat qiladi. Shu maqsadda ingliz va o'zbek tillaridagi ot-antonimli frazeologik birliklarning tarjimadagi qo'llanishi bo'yicha amaliy tadqiqotlar olib borilishi lozim.

Amaliy jihatdan qaraganda, frazeologik antonimlarni o'quv jarayoniga keng tatbiq etish foydali bo'ladi. Xususan, chet tilini o'rgatishda ularning obrazlilik va ta'sirchanlikni kuchaytiruvchi xususiyatlaridan samarali foydalanish mumkin. Bu jarayon uchun maxsus metodik qo'llanmalar ishlab chiqilishi, elektron lug'atlar va interaktiv platformalarda ot-antonimlar bazasi yaratilishi talabalar va yosh tadqiqotchilar uchun katta yordam bo'ladi.

Shuningdek, kelgusida frazeologik antonimlarning inson tafakkuri va emotsional qabul qilish jarayoniga ta'sirini aniqlash maqsadida psixolingvistik izlanishlarni yo'lga qo'yish ham maqsadga muvofiqdir. Bunday tadqiqotlar tilshunoslik nazariyasini boyitish bilan birga, frazeologizmlarning amaliy qo'llanish imkoniyatlarini ham yanada kengaytiradi.

ADABIYOTLAR

1. Rahmatullayev, Sh. (1992). O'zbek tilining izohli frazeologik lug'ati. Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi.
2. Vinogradov, V. V. (1977). Lexicology and Phraseology of the Russian Language. Moskva: Nauka.
3. Куин, А. В. (1984). Курс фразеологии современного английского языка. Москва: Высшая Школа. Carter, R. (1998). Vocabulary: Applied Linguistic Perspectives. London: Routledge.
4. Cowie, A. P. (1998). Phraseology: Theory, Analysis, and Applications. Oxford: Oxford University Press.
5. Moon, R. (1998). Fixed Expressions and Idioms in English: A Corpus-Based Approach. Oxford: Clarendon Press.
6. Алефиренко, Н. Ф. (2002). Фразеология в контексте культуры. Москва: Флинта-Наука